

ARAS TÜRK HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

Milli Mücadele tarihimizle ilgili olarak çok önemli bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgeleri ve bu bölgelerde yaşanan olaylar üzerinde yapılan araştırmalar tarih kitaplarımızın birçoğunda ya yer bulmamış ya çok kısa bir şekilde bilgi verilmiştir. Her hangi bir konuda araştırma yapılmasına rağmen bu araştırmalar geniş bir biçimde kamuoyuna ulaştırılmamıştır. Türkiye'de yayınlanan tarih kitaplarından, arşiv belgelerinden elde ettiğim bilgileri kamuoyuna açıklamak ve bu bilgilerin bilimsel değeri olacağı düşüncesi beni, "Aras Türk Hükümeti" adı altında bilimsel makale üzerinde araştırmalar yapmaya mecbur etti.

Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin kabul ettiği karara göre, Osmanlı ordusu işgal ettiği topraklardan geri çekilmeliydi. Söz konusu kararın uygulanması yönünde Nahçıvan topraklarında bulunan Osmanlı ordusunun bir bölümü bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Bölge halkı 9. Ordu Komutanı Yakup Sevki Paşaya başvurarak, Osmanlı Ordusunun bölgeden çıkmamasını istemişti. Çıkmak zorunda kaldıkları halde nüfusun güvenliğini sağlamak amacıyla Ordunun bir kısmının kalması talep edilmişti. Yakup Sevki Paşa Osmanlı hükümetine halkın bu isteğini bildirmiş ve ne yazık ki, olumsuz yanıt almıştı.

Bu bölge Ermenistan'la sınırdaki olması nedeniyle daima Ermeni tehlikesi mevcuttu. Hiç kimseden yardım alamayacaklarından emin olan başta Nahçıvan olmak üzere İrevan'ın güneyinden, Şerur'dan, Eçmiyazın ve Sürmeli'den olan halk Gemerli kasabasında toplandı. Burada yapılan uzun görüşmeler sonrası hükümet kurulması kararlaştırıldı. 1918 yılı 3 Kasım tarihinde

başkenti İğdir olmak üzere "Aras Türk Hükümeti" kuruldu. Emir bey Ekberzade hükümetin başkanı seçildi ve 6 üyeden oluşan hükümet oluşturuldu. Seçilen hükümet üyeleri şunlardı:

Savunma Bakanı – İbrahim bey Cahangiroğlu
Maliye Bakanı – Gambar Ali bey Benanyari
Mülkiyet Bakanı- Bekir bey Rızazade
Dışişleri Bakanı – Hasan ağa Safazade
Adalet Bakanı - Muhammed Beyzade
Şeyhülislam – Mirza Hüseyin Mirza Hasanzade ve Müftü Ekit Efendi (1).

Ayrıca, hükümete yardım amacıyla General Ali Eşref beyin öncülüğünde güvenlik başkanlığı kuruldu. Hükümet kurulması hakkında bildiri hazırlamış ve kısa süre sonra kamuoyuna ilan etmiştir. Bildiride deniyordu:

18 Kasım 1918 yılında İrevan vilayetinde Araz kıyısında ve çevresinde yaşayan yaklaşık bir milyon Müslüman ahali Osmanlı Ordusunun buradan çekildiğini ve kendilerinin tehlikede olduğunu göz önünde bulundurarak İrevan, Nahçıvan, Şerur, Eçmiyazın ve Sürmeli halkı Gemerli kasabasında toplanarak işbu kararı kabul etmiştir:

Biz, Araz kıyısı ve çevresinde yaşayan yaklaşık bir milyon ahali olarak kendi haklarımızı savunmak için "Aras Türk Hükümeti" adında bir teşkilat kuruyoruz ve bu Hükümet İğdir kasabasında yerleşecektir. Milletimizin haklarını savunmanın yanı sıra başka hiçbir milletin ve devletin haklarını taciz etmeyeceğiz. Fakat başkalarının bizim haklarımızı taciz etmesi durumunda genel seferberlikle silaha sarılıp, malımız, canımız ve kanımızın son damlasına kadar savunma yetkisi Hükümetimize verildi. (2)

Hükümet kurulduktan sonra bölgeden geçici

olarak çekilmeyen 9. Fırka komutanı Miralay Rüştü beye, yeni hükümete silah ve mühimmat sağlanması konusunda yardım edilmesi için başvurmuştur. Rüştü bey, Hükümetin kurulmasına ilişkin bilgiyi ve onların isteklerini Yakup Sevki Paşaya 3 Kasım 1918 yılında telgrafla bildirmiştir. Telgrafta deniyordu:

Bu bölgedeki nüfusun liderleri toplanarak Geçici Aras Türk Hükümetini kurmuş ve merkezini de İğdir olarak seçmiştir. Hükümet kendi haklarını savunma kararı alarak onlara silah ve mühimmat sağlanmasında yardım edilmesi için başvurmuştur. (3)

Hükümetin kurulmasına ilişkin anılarında İbrahim bey Cahangirzade yazıyordu: "Biz Kars'ta Milli Konseyi seçtiğimiz zaman ve Osmanlı Ordusunun Nahçıvan, Şerur, Dere-Elegez, Gernerli, İğdir, Gümrü ve Zengibasar'dan çekilmesinden bir hafta önce Gernerli'de bir toplantı yapılmıştır. Orada Aras Türk Hükümeti kurulmuş ve beni de Savunma Bakanı görevine atamışlar. Hükümet başkanı Emir bey Ekberzade ise çok iyi bir insan, vatan ve millet uğruna canını feda edendir".(4)

Savunma birliklerinin kurulmasında faaliyete başlayan İbrahim bey kısa süre içinde silahlı müfrezeler yaratmıştır. Bununla ilgili olarak Osmanlı hükümet temsilcisi Osmanlı'nın Harbiye idaresine böyle bir bilgi göndermiştir: "Buradaki Müslüman nüfus İttihad-i Millet Fırkası adı altında dört alay ve her bir alayın tabu, her taburda dört yüz piyade, yirmi beş süvari olmakla bir fırka organize etmiştir".(5)

Savunma birlikleri kurulduktan ve Osmanlı hükümetinden silah ve mühimmat yardımı alan Araz Türk Hükümeti Ermenilerin saldırısına karşı önlemler planı hazırlamak amacıyla büyük bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya katılmak üzere Gernerli'ye her taraftan temsilciler davet edilerek görüşmeler yapılmıştır. Toplantıda Ermenilerin Müslüman nüfusa karşı yaptığı mezalim anlatıldı. Uzun görüşmelerden sonra katılımcılardan biri "Şimdi Ermenilere karşı hangi önlemler alacağımızı konuşalım. Bundan sonra Türk yoktur, Türkiye uzaktadır, yarın o bir gün Ermeniler sınırlarımızı geçecek. Onlara karşı hangi önlemleri

alacağımızı konuşalım" demişti. Katılımcıların büyük bir bölümü karar kabul etmiştir: "Bir kişi bile hayatta kalacak olursa, Ermenileri bu topraklara sokmayacağız" (6).

İbrahim bey Cahangiroğlu Ermeni sınır bölgelerindeki köylerin heyecan ve telaş içinde olan göçmenlerini görünce, bu köyleri tek tek gezmiş, yerli halka vatanı savunmanın önemini izah ederek göçe engel olmuştur.

Ermeniler hükümetin kurulduğu ilk günden itibaren Nahçıvan'a karşı saldırılar düzenleyerek masum halkı işkence vererek öldürüyordu. Osmanlı Ordusunun arşivlerinden elde edilen bilgilerden, Ermenilerin sadece sivil halka karşı acımasız davranmadığı, aynı zamanda halkın mal ve mülkiyetini de yağmaladığı anlaşılıyor. Oluşturulan savunma birlikleri yerel önemli çatışmalarda saldıran Ermeni çetelerine gerekli cevabı vermiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmişlerdir. Tüm bunlara rağmen Ermeniler birleşik birlikleri ile Müslüman nüfusa karşı saldırıya geçiyor ve onları uzun süre kuşattıktan sonra göçe zorluyorlardı. Şöyle ki, Zengezur ve Dere-Elegez Nahçıvan'ın kuzeyinde yerleşiyor. Bu yerleşim birimleri arasında 13 köy mevcuttu. Andranik ve Papo'nun (Japon) çeteleri bir ay içinde bu köyleri kuşatma altında tutarak devamlı onlara saldırıyordu. Kuşatmadan sağ çıkabilenler Nahçıvan üzerinden Gence'ye göç etmişlerdir. Zengezur halkı yaklaşık 1000 kayıp vererek tüm mülkünü yitirmiş bir vaziyette bölgeyi terk etmiş ve hangi yönde gittikleri de bilinmemektedir. Dere-Elegez, Çöl, Köhnedar, Göy Abbas, Kotanlı, Navlı, Argun, Daylahlo köyleri Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. Japon'un çeteleri bu köyleri top ve makineli tüfeklerle ateşe tutarak 400 kişiyi öldürdükten sonra onları göçe zorlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucu 133 köyün nüfusunun zorla yerlerinden göç ettirildiği anlaşılmıştır (7).

Ermeni çetelerine karşı mücadelede halkı direnişe kaldıran, halka ve direniş birliklerine öncülük eden, savaşlarda her zaman önde giden halk kahramanları şunlardır: Yüzbaşı Halil bey, Abbas Gulu Han, Kelbi Ali han, Han Nahçıvinski ve oğlu Kerbelayı han. Gernerli, Uluhanlı, Demirci-Kürücü, Yeniceci bölgelerinde Ermeni

saldırılarına karşı Hükümet başkanı Emir bey Ekberzade ve Savunma Bakanı Cahangiroğlu İbrahim bey birlikte mücadele vermiş ve Ermenilerin topraklarımıza sokulmasını engellemeye çalışmışlar. Büyük bir ölçüde buna muvaffak olmuşlar (8).

1918 yılının 30 Kasım tarihinde Kars İslam Şurası ilk "Büyük Konferansı" düzenler. Konferans Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan topraklarda birlik ve beraberliği korumak amacıyla "Ulusal Konsey Hükümetini" kuruyor ve Aras Türk Hükümeti bu Konsey'e birleştirilerek faaliyetini Ulusal Konsey Hükümetinin temsilciliği gibi devam ettiriyor (9).

Kars İslam Konseyi'nin kurucusu Piroğlu Fahrettin beydi. Bunun dışında bu Konsey'e Kağızmanlı Ali Rıza Bey, Karslı Sarı Haliloğlu Muhlis ve Emin ağa da dâhildi. Konseyin ilk toplantısı 1918 yılı 14 Kasım'da yapıldı. Toplantıda Piroğlu Fahrettin beyin başkanlığında 8

üyeden oluşan "Ulusal İslam Konseyi Maraz-i Umumisi" adında hükümet kuruldu. Yeni hükümet 1918 yılı 30 Kasım tarihinde Kars'ta büyük bir kongre düzenlemeyi kararlaştırdı. Bu amaçla Batum'dan Ordubad'a kadar olan bölgelere haber verilerek temsilcilerin Kars'a gönderilmesi istenmişti (10).

Ordubad, Nahçıvan, Gernerli, Sürmeli (İğdır), Serdarabad, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinden 60 kişilik bir heyet katılıyordu. Büyük Kongrede bir dizi görüşmeler ve görüş alışverişinin sonunda aşağıdaki kararlar kabul edilmiştir:

- 1) Batum'dan Ordubad'a ve Ağrı Dağından Azgur'a kadar olan bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus kendilerini savunma amacıyla merkezi Kars'ta bulunacak "Ulusal Konsey Hükümeti" kurulsun.
- 2) Hükümet 12 üyeden oluşacak. Hükümete İbrahim bey Cahangiroğlu başkanlık edecek, Emin Ağa onun

yardımcısı, Genel Sekreterliye ise Sami bey seçilsin.

- 3) "Ulusal Konsey Ordusu" kurulsun ve bu Ordu Arapçayı ile Araz boyunca Ermenilere, Kür çevresi ve Acar cephesinde ise Gürcülere karşı mücadele vereceklerine dair Kongre katılımcıları yemin ettiler.
- 4) Kongre'de Aras Türk Hükümetinin Ulusal Konsey Hükümetiyle birleşmesine ilişkin karar kabul edildi. Böylece, Kars, Batum ve Nahçıvan'a kadar olan bölgelerde yaşayan Türk-Müslüman nüfusu bir birlik halinde birleştiler (11).

Yeni kurulan hükümetin ilk işi dış siyasette faaliyet göstererek Ulusal Konsey Hükümetinin diğer devletler tarafından tanınmasını sağlamak olmuştur. Böyle ki, 1918 yılı 8 Aralık tarihinde hükümet başkanı yardımcısı Emin Ağa'nın imzasıyla Japonya İmparatoruna aşağıdaki telgraf gönderilmiştir:

"Kudretli Japon İmparatoru Hazretlerine – Kars İslam Konseyi Hükümetinin varlığının tanınmasını rica ediyorum" (12).

Ulusal Konsey bölgelerde temsilcilikler açmak için Hükümet başkanı İbrahim Bey Cahangiroğlu, yardımcısı Emin Ağa ve Genel Sekreter Sami beyle birlikte Nahçıvan bölgesine geldiler (13). Burada Aras Türk Hükümetinin başkanı Emin bey Ekberzade ile birlikte hem sivil, hem de askeri teşkilatların kurulması yönünde önlemler gerçekleştirdiler. İbrahim bey arazileri karış-karış dolaşarak Ermenilere karşı direniş göstermenin önemini anlatmış ve korku içinde yaşayan ahaliyi paniğe kapılmamaya çağırmişti.

Ermeniler bu bölge ile ilgili hayallerini gerçekleştirmek niyetinden vaz geçmiyordu. Müttefik devletlerin Osmanlı Devletine yaptığı baskıları kullanarak Sassun (Sason) ve Sonyat adlı çete elebaşları Türkiye'den göç eden Ermenilerden oluşan çeteler kurmaya başladılar. 1918 yılının Kasım ve Aralık ayında bu çeteler Dere-Elegez bölgesinde birkaç Azerbaycan köyünü boşaltarak buraya 15000 Ermeni yerleştirdi. Bu arada, Ermeniler İrevan'ın güneyinde yerleşen Gernerli'ye doğru hareket etmeye başladılar. Büyük Vedi'den, Vedibasara'dan geçerek Develi kasabasına kadar İrevan-Culfa demiryolu

boyunca ilerlediler. Ermeni çeteleri 1918 yılı Aralık ayının ortalarında İrevan eyaletinin güneyine kadar olan bölgeleri ele geçirerek Şerur kazasına doğru hareket etmeye hazırlanıyordu.(14)

Müttefik devletlerin desteği ile Türkiye toprakları sayesinde Ermenistan topraklarını genişletmek istekleri artık kendini açıkça göstermekteydi. İngilizler tarafından Ermeni asıllı Korganov'un Kars valisi olarak atanması Müslüman halkın tepkisine neden olmuştu. Bununla ilgili olarak İbrahim bey Cahangiroğlu Kars, Ardahan, Oltu, Kağızman, Batum, İğdir, Gernerli, Nahçıvan ve Ordubad ahali adına Müttefik devletlere itiraz telgrafı gönderdi. Telgrafta deniyordu: "Ermenilerin yaşamadığı bölgelerde İngilizlerin Ermeni hakimiyeti kurma isteği ve bununla ilgili entrikalar yaptıklarını, Ermenilerin bu bölgelerde 1000-den fazla köyleri yakması ve 100.000 Müslüman'ın vahşice katletmesi unutulmayacaktır. Eğer Müttefik devletler Ermeni hakimiyetine sempati duyuyorsa, bu durumda Müslümanlar silaha sarılarak Wilson ilkelerine (Milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı) dayanarak kendilerini son bir kişi sağ kalıncaya kadar savunacaktır"(15).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Güney-Batı Kafkas hükümetini tanıyarak onlara manevi destek verdi. Başbakan Feteli Han Hoylu "bu hükümete karşı gösterilen düşman muamelesinin Azerbaycan'a yönelik olacağını, General Thomson'a "self-determinasyon" hakkına saygı göstermesi için çağrıda bulundu. Yeni devletin sürekli mevcut olması için en uygun alternatif Batum'dan Kars'a, Ahıska'dan Ordubad'a kadar olan bölgelerin Azerbaycan'a birleştirilmesidir" (16) açıklamasını yaptı.

1919 yılı Ocak ayının başlarında Ermenistan'ın Savunma Bakanı Hakvediyana Şerur'a tekrar saldırı ile ilgili emri imzaladı. Doğru, tepeden tırnağa kadar Müttefik devletlerin yardımıyla silahlanan Ermeni çeteleri Azerbaycan topraklarına saldırı operasyonları yapmalarına rağmen aslında hedeflerine ulaşamamışlardı. Ermeni çetelerinin seçmiş olduğu taktik (korku yaratmak amacıyla silahsız sivillere saldırı) saldırıları sonucunda sadece siviller zarar görmekteydi.

Nahçıvan Aras Türk Cumhuriyeti. Harita

Azerbaycanlı direniş birlikleri ile karşı karşıya kaldıkta ise geri çekilerek sivil halkı öldürmek taktiğine üstünlük veriyordu. Direniş birliklerinin kahramanlıkları sayesinde çeteler bu bölgeleri tamamen işgal edememişlerdir.

1919 yılının 10 Mart tarihinde General Thomson İngiltere'nin Osmanlı Devletinde askeri temsilcisi olarak atandı. Bu tarihten itibaren Güney-Batı Kafkas Hükümetinin kaderi belirlenmeye başlanır. Güney-Batı Kafkas Hükümetinin Türk-İslam alemine tehlikeli propaganda olduğunu Genelkuruma bildiren General Thomson Kars'taki İngiliz garnizonunun sayısını artırmayı

önerdi. 1919 yılının Mart ayında General, Gürcistan ve Ermenistan meselelerini çözmek amacıyla bu devletlerin başkanlarını yanına davet etti. Thomson her iki devlet başkanına aşağıdaki önerileri sundu: "Ermenistan Kars, Kağızman, Batum, Ardahan'ın kuzeyinden diğer arazilere, Gürcistan ise Ardahan'ın kuzeyi, Ahılkelek, Alaverdi köyü, Borçalı'nın kuzey kısmına hâkim olacaktır" (17). İstihbarat daire başkanı General Beachin Paris Barış Konferansındaki İngiliz temsilcilerine gönderdiği haritada ise; "Karabağ Azerbaycan'a, Kars, Sürmeli, Şerur, Nahıvan ve Zengezur" ise Ermenistan'a dahil edilmişti (18).

1919 yılının Nisan ayının başlarında İstanbul'dan Batum'a gelen General Milne burada General Thomson'la Güney-Batı Kafkas Hükümetinin yıkılması planlarını hazırladı. Batum'da bulunduğu zaman Milne 1919 yılının 2 Nisan tarihinde İngiliz askeri birliklerine telgraf göndererek "İngiliz güçlerinin hazır duruma getirilmesini ve uyanık olmalarını" (19) istedi. Daha sonra Kars, Nahçıvan, Borçalı bölgelerini kontrol altında tutan 27.Ordunun Güney Komutanlığına, hükümeti yıkmak konusunda talimatlar verilmişti.

Nahçıvan'da Han Sarayı. Nahçıvanskiler sülalesinin temsilcileri Aras Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol üstlenmişlerdir

Operasyon başlamadan önce General Thomson Ermenistan Başbakan yardımcısı Hatisyan'ı yanına çağırarak yukarıda belirtilen taksim planını ona anlattı ve bunun yanı sıra bir dizi Ermeni isteklerinin yerine getirileceğini bildirdi.

Gelişen bu olayların önlenmesi amacıyla Güney-Batı Kafkas hükümeti 1919 yılının 12 Nisan'ında Parlamento binasında toplantı yapmaya karar verdi. Toplantı sırasında saat dört sularında Kars'ta bulunan İngiliz askeri temsilci Preston'un komutasında iki subay ve birkaç İngiliz askeri binaya girdi. İbrahim Cahangiroğlu hükümet üyelerini Preston'a tanıttığı zaman İngiliz silahlı kuvvetleri Parlamento binasını ablukaya aldı. Bu sırada silahlardan açılan ateş seslerini duyan hükümet üyeleri binadan çıkarak neden ateş edildiğini öğrenmeye çalıştı. Anlaşılmıştır ki, binayı muhafaza eden yerel birlikler ile İngilizler arasında çatışma çıkmış, muhafızlardan ikisi şehit edilmiştir. İbrahim bey ve diğer hükümet üyeleri tutuklanarak saat 6.30'da trenle Tiflis cezaevine gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'a gönderilen tutuklular oradan Malta'ya sürülmüştür.

Sürgün edilen kişiler şunlardır:

1. Hükümet Başkanı – Cahangiroğlu İbrahim bey
2. Savunma Bakanı – Cahangirzade Hasan Han bey
3. Gıda Bakanı- Yusufzade Yusuf bey
4. Adalet Bakanı Danışmanı – Cahangirzade Aziz bey
5. Kars Valisi – Alibeyzade Muhammed bey
6. Emniyet Genel Müdürü – Mamiloğlu Tehvidüddin
7. Kars Polis Komiseri- Salahoğlu Musa
8. Posta ve Telgraf Müdürü- Mehmetzade Muhlis
9. Parlamento üyelerinden (Rus temsilci) Simon Rachinski
10. Vafyades Stepan
11. Parlamento üyelerinden (Yunan temsilci) Pavlo Chamushov
12. İçişleri Bakanı- Ali Rıza bey.

Bunlardan İçişleri Bakanı Ali Rıza bey Batum'dan kaçmış ve Kağızman'a

gelerek Milli Mücadeleyi sonuna kadar devam ettirmiştir.

Böylece 1919 yılının 12 Nisan tarihinde İngilizler Parlamento binasına girerek Güney-Batı Kafkas Hükümeti üyelerini sürgüne göndererek bu hükümetin faaliyetine son verdi (19). ❀

KAYNAKÇA

- 1.Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Enstitüsü, KI.251. A-4/8320, D-4-1, F-43-deki belge
- 2.Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Enstitüsü, KI.251. A-4/8320, D-4-1, F-43-teki belge
- 3.Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Enstitüsü, KI.251. A-4/8314, D-H-7, F-7-35, 7-36.
- 4.Yine orada.
- 5.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 3
- 6.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 10
- 7.Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Enstitüsü, KI.1. A-1/3, D-126, F-95, 95-1-deki belge.
- 8.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 10-16.
- 9.Gökdemir, Tarihte Türk Devletleri Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, s.1-2
- 10.Kırzioğlu, Milli Mücadelede Kars, c. I, İstanbul, 1960, s.8
- 11.Ahmet Ender Gökdemir.Cenub-i garbi Kafkas Hükümeti, Ankara 1989, s.3
- 12.Kırzioğlu, Milli Mücadelede Kars, c. I, İstanbul, 1960, s.14
- 13.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 8
- 14.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 31
- 15.Hovannisian Richard, Ermenistan Cumhuriyeti, c. I, (1918-1919), Californiya, 1971. s. 207
- 16.Yine orada, s. 211
- 17.Yine orada, s. 212-213
- 18.Yine orada, s. 237
- 19.Cenub-i garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi Cumhurbaşkanı Cihangiroğlu İbrahim beyin Hatıraları, Malta 1921, s. 41